

Асоціація малих
міст України

Дослідження місцевих практик надання послуг і захисту прав людей, що повертаються в Україну

Грудень 2024

Зміст

1. ВСТУП	3
2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	4
3. АНАЛІЗ ДАНИХ: ПРЕЗЕНТАЦІЯ КЛЮЧОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ	5
3.1. Результати онлайн-опитувань	5
3.2. Результати глибинних інтерв'ю	10
3.3. Приклади практик громад щодо надання послуг людям, що повертаються в Україну ..	13
4. ВИСНОВКИ: ВИЯВЛЕНІ СКЛАДНОЩІ Й МОЖЛИВОСТІ	15
5. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВ І ПОСЛУГ ДЛЯ ЛЮДЕЙ, ЩО ПОВЕРТАЮТЬСЯ В УКРАЇНУ, НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ	16

1. ВСТУП

Війна, розв'язана Російською Федерацією, змусила мільйони українців покинути свої домівки, шукаючи безпеки як за кордоном, так і в межах країни. Воєнні дії тривають, дедалі більше українців вирішують повернутися додому, прагнучи відновити своє життя й інтегруватися в громади. Це створює нові проблеми для місцевого самоврядування, яке повинно забезпечити людей, що повертаються в Україну, доступом до базових послуг, житла, роботи, освіти, медичної й психологічної допомоги.

Для того, щоб оцінити поточний стан надання послуг людям, що повертаються в Україну, на рівні громад, визначити виклики, з якими стикаються громади, а також ідентифікувати успішні практики, які можна масштабувати, ВГО «Асоціація малих міст України» за підтримки Проєкту Ради Європи «Полегшення доступу до прав людини й основних послуг для внутрішньо переміщених осіб та осіб, що повертаються в Україну» провела дослідження місцевих практик надання послуг та захисту прав людей, що повертаються в Україну.

Цілі дослідження:

- аналіз практики надання послуг і захисту прав людей, що повертаються в Україну, на рівні громад;
- виявлення основних викликів і успішних практик;
- формування рекомендацій для створення ефективної системи підтримки й консультування перед поверненням.

2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення цілей дослідження було застосовано змішаний підхід, що включав кількісні й якісні методи.

Кількісні методи. Для збирання кількісних даних провели онлайн-опитування (анкетування) серед представників органів місцевого самоврядування і працівників структурних підрозділів, які є відповідальними за цей напрям діяльності і надають відповідні послуги. В опитуванні взяла участь 261 людина. Найчисленніша група опитаних — керівники відділів соціального захисту населення. Багато учасників обіймали посади завідувачів секторів. До анкетування долучилися також адміністратори ЦНАПів, головні спеціалісти й спеціалісти, заступники начальників і керівники справами, директори комунальних установ.

Анкети розсилали через електронні канали зв'язку. Найбільше відповідей надійшло від громад або від представників із Дніпропетровської, Київської й Одеської областей, найменше — з Луганської й Закарпатської областей.

Опитувальник складався із запитань, які охоплювали такі аспекти: поінформованість про кількість і профіль людей, що повертаються в Україну; перелік послуг, які надаються тим, хто повертається в Україну; основні потреби й проблеми, з якими стикаються громади під час надання послуг і допомоги. Час проведення анкетування — листопад-грудень 2024 року.

Якісні методи. Для збирання якісних даних були проведені 10 глибоких інтерв'ю з представниками органів місцевого самоврядування і працівниками структурних підрозділів, які є відповідальними за цей напрям діяльності і надають відповідні послуги. Інтерв'ю дозволило глибше дослідити специфіку надання послуг, оцінити практики, які використовуються, ідентифікувати ключові проблеми, з якими стикаються громади. Інтерв'ю проводили в режимі онлайн. Час проведення інтерв'ю — грудень 2024 року.

3. АНАЛІЗ ДАНИХ: ПРЕЗЕНТАЦІЯ КЛЮЧОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

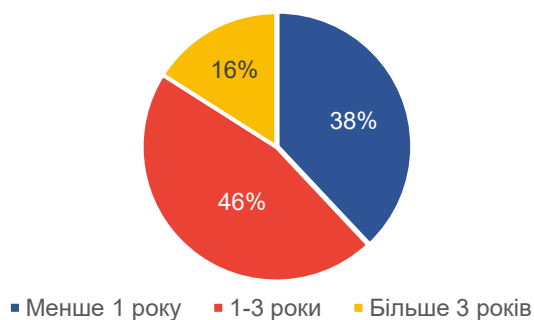
У цьому розділі узагальнено результати онлайн-опитування, проаналізовано результати глибинних інтерв'ю й описано виявлені ключові тенденції, виклики й можливості для покращення надання послуг.

3.1. Результати онлайн-опитувань

Опитування показало, що більшість респондентів (66 %) не мають **досвіду роботи з людьми, що повертаються**.

Серед тих, хто має досвід, найбільша кількість учасників опитування (84 %) працюють із цією категорією населення менше 3 років, 38 % респондентів працюють з людьми, що повертаються, менш ніж рік, і лише 16 % респондентів мають досвід роботи понад 3 роки.

Досвід роботи опитаних з людьми, що повертаються в Україну

Графік 1. Питання: "Скільки років досвіду роботи маєте з людьми, що повертаються в Україну?"

Усі опитані респонденти (100 %) підтвердили, що громади, до яких вони належать, мають офіційні вебсайти, які слугують ключовим джерелом інформації для мешканців і забезпечують доступ до інформації про основні послуги.

За результатами опитування лише 25 % опитаних зазначили, що на офіційних вебсайтах розміщена **інформація, спеціально адресована людям, які повертаються в Україну**, 75 % громад не мають таких окремих розділів або матеріалів. Деякі опитані вказали, що така інформація публікується у загальних розділах, наприклад, у новинах або оголошеннях, але окремі спеціалізовані рубрики відсутні.

Результати опитування продемонстрували недосконалість комунікації з людьми, які виїхали за кордон через агресію Росії проти України, а також тими, хто повертається в громади.

Більшість респондентів (79 %) не володіють **даними про кількість мешканців громади, які виїхали за кордон**. Найчастіше зв'язок із цими людьми підтримується через соціальні мережі й месенджери (по 36 %), менш активно використовують офіційні сайти (11 %) або телефонні дзвінки (9 %). Однак 24 % респондентів зазначили, що не мають відповіді на запитання щодо підтримання контакту з тими, хто виїхав, а 15 % — що взагалі не підтримують контактів.

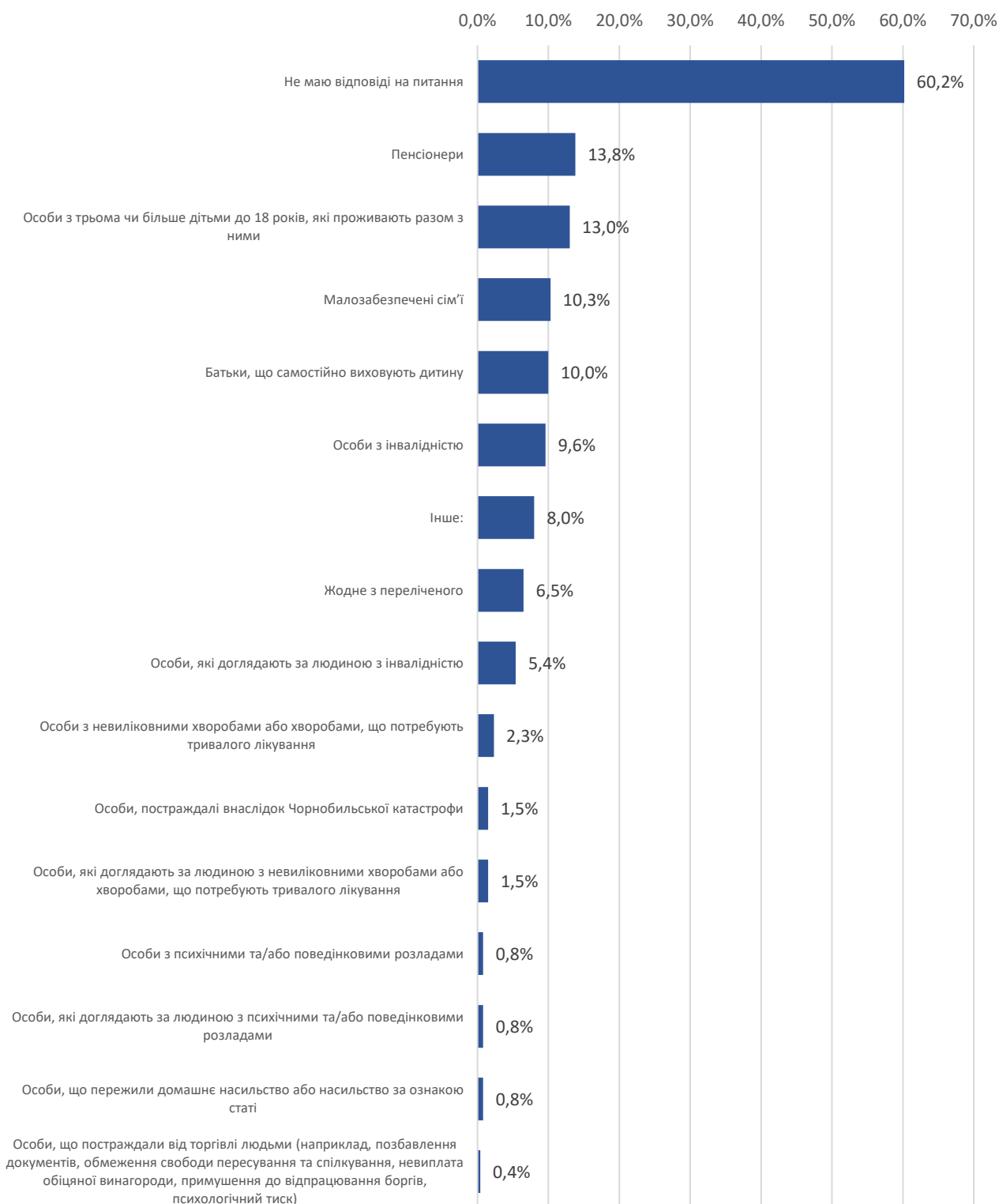
Підтримання зв'язку з людьми, що виїхали за кордон

Графік 2. Питання: "Під час виконання своїх професійних обов'язків яким чином підтримуєте зв'язок з людьми, які виїхали з вашої громади через агресію Росії проти України за кордон? (Оберіть усі варіанти, що підходять)"

Інформація про людей, які повернулися в Україну, ще менш доступна: лише 16% респондентів знають кількість мешканців, що повернулися, а 84% не мають такої інформації. Подібна ситуація і щодо категорій цих осіб: 60,2% респондентів не мають даних, хто саме повернувся. З-поміж категорій найчастіше згадувалися пенсіонери (13,8%) і люди з дітьми до 18 років (13%).

Обізнаність про категорії людей, які повернулися в Україну

Графік 3. Питання: "Чи відомо вам про перебування у вашій громаді людей, які повернулися в Україну, з наведених категорій? (Оберіть усі варіанти, що підходять)"

Під час опитування окрему увагу приділяли питанням щодо **послуг, доступних в громадах для людей, що повертаються**. Серед найбільш затребуваних послуг респонденти виділяли соціальну підтримку, адміністративні послуги, інформаційні й освітні послуги.

Найбільш затребувані послуги людей, що повертаються в Україну

Графік 4. Питання: "За якими послугами люди, що повертаються, звертаються найчастіше? (Оберіть усі варіанти, що підходять)"

Вивчаючи наявну практику надання послуг людям, що повертаються, респондентам поставили запитання про їхній погляд на потребу **створення окремої організації або відділу для надання послуг тим, хто повертається**. Більшість респондентів (72 %) зазначили, що такої потреби немає, ці послуги можуть бути ефективно інтегровані в наявні модальності на рівні громад.

Для цього ж ставили запитання про потребу **спеціального статусу для людей, що повертаються**. Абсолютна більшість респондентів (76 %) не вважає такий статус потрібним.

Результати опитування також свідчать про те, що більшість респондентів (95 %) не стикалися з **труднощами у наданні послуг людям, що повертаються в Україну**, або не мають достатнього досвіду, щоб оцінити такі проблеми.

Майже 60 % учасників зазначили, що в громаді немає **стратегій, програм або планів дій щодо підтримки людей, які повертаються**. Лише 2,7 % опитаних підтвердили наявність стратегії, програми або плану дій, а 6,5 % — повідомили, що саме тепер розробляють такі документи.

Виклики, які виникають під час забезпечення доступу до прав і послуг для людей, що повертаються в Україну, є ключовим індикатором проблем, із якими стикаються громади. Більшість респондентів не змогли відповісти, які проблеми існують (понад 56 %). Серед викликів були названі: фінансові труднощі, низька обізнаність людей, що повертаються, про права і послуги, кадрова проблема й недоліки інфраструктури, недостатня координація між органами влади.

Виклики, які виникають під час забезпечення доступу до прав і послуг для людей, що повертаються в Україну

Графік 5. Питання: "Які основні виклики виникають під час забезпечення доступу до прав і послуг для людей, що повертаються в Україну? (Оберіть усі варіанти, що підходять)"

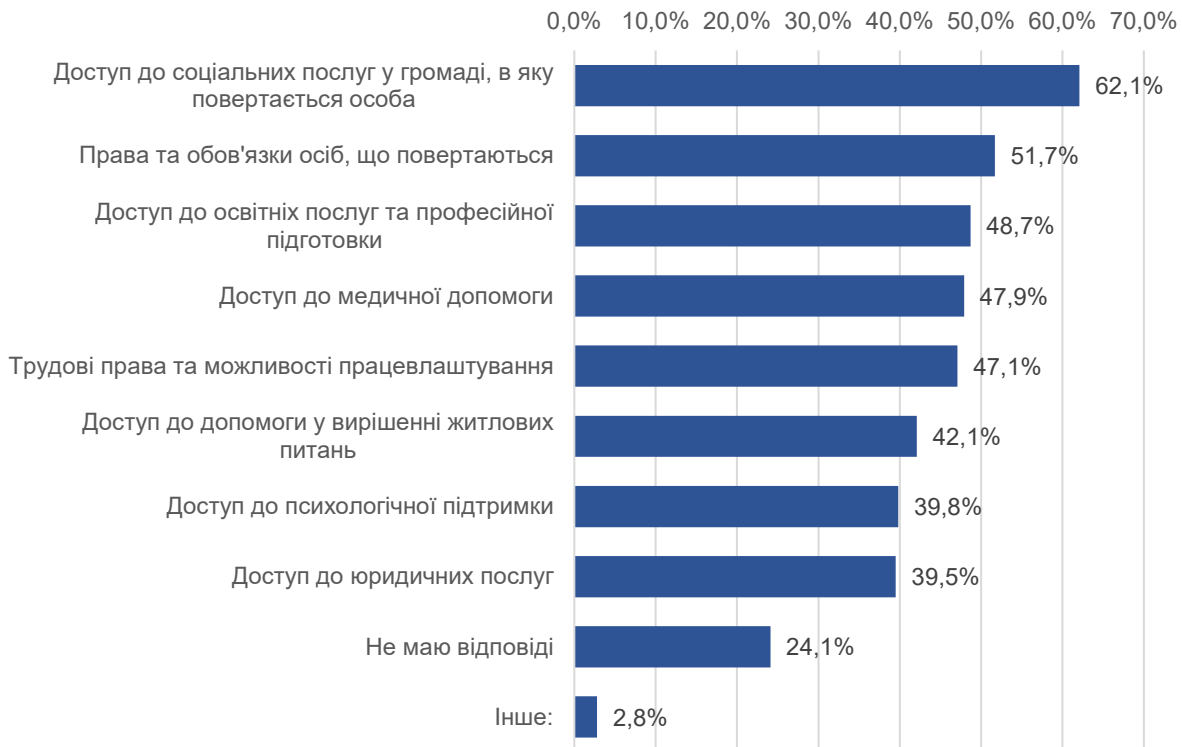
Визначення переліку послуг, які мають бути включені в систему «консультування перед поверненням», є важливим кроком у створенні комплексної підтримки для людей, що планують повернутися в Україну. За словами респондентів, у таку систему мають бути включені інформаційні послуги, консультації з соціальних питань, юридичні консультації, психологічна підтримка. Попри те, що чимало респондентів не мають досвіду консультування громадян перед поверненням, деякі респонденти повідомили, що такі люди потребують консультацій з багатьох аспектів, які охоплюють соціальні, медичні, освітні й юридичні питання.

Виклики, які виникають під час забезпечення доступу до прав і послуг для людей, що повертаються в Україну

Графік 6. Питання: "Які послуги, на вашу думку, мають бути включені в систему «консультування перед поверненням»? (Оберіть усі варіанти, що підходять)"

Зміст консультації перед поверненням

Графік 7. Питання: "Про що потрібно інформувати й консультиувати людину, яка планує повернутися в Україну? (Оберіть усі варіанти, що підходять)"

Ефективність консультиування людей, що повертаються в Україну, значною мірою залежить від того, хто проводитиме консультиації. Учасники опитування вважають, що таке **консультиування мають проводити** представники органів місцевого самоврядування (53,6 %), профільні громадські організації (36 %), волонтери (26,4 %). Консультиації мають відбуватися особисто (60,5 %), онлайн (51 %), телефоном (47,5 %). Також респонденти вважають можливим проведення інформаційних сесій і групових семінарів.

3.2. Результати глибинних інтерв'ю

Глибинні інтерв'ю, проведені в процесі дослідження, охоплювали широкий спектр питань, починаючи від **загального контексту роботи з людьми, що повертаються**, до аналізу успішних практик, поточних викликів і рекомендацій щодо вдосконалення діяльності.

Більшість представників громад зазначили, що їхній досвід роботи з людьми, які повертаються в Україну, обмежений. За словами респондентів, кількість звернень від цієї категорії громадян незначна.

Водночас усі респонденти визнають важливість цієї теми. Вони підкреслили, що питання реінтеграції людей, які повертаються, стає дедалі актуальнішим і потребуватиме підготовки й посиленої уваги в майбутньому.

Громади, які мають значну кількість внутрішньо переміщених осіб, відзначили, що їхній досвід у роботі з цією категорією часто слугує основою для розроблення й надання послуг людям, які повертаються. Однак частина респондентів підкреслює, що цей досвід не завжди помічний, а організована система підтримки людей, які повертаються, ще перебуває на етапі формування.

Усі учасники глибинних інтерв'ю одностайно стверджують, що необхідно **розробити чіткий план роботи з людьми, що повертаються**. Вони підкреслили, що процес повернення вимагає адаптації не лише від самих людей, що повертаються, а й від громад, які повинні створити відповідні умови для їхньої реінтеграції.

Тож учасники інтерв'ю вбачають необхідність комплексного підходу до роботи з людьми, що повертаються.

Респонденти зазначили, що основою для створення місцевих програм і стратегій реінтеграції має стати **державна стратегія** чи програма.

Учасники підкреслили важливість програм розвитку економіки, які створювали б нові робочі місця й сприяли розвитку підприємництва. **Програми залучення інвесторів** для будівництва житла є критично важливими. Це допоможе забезпечити житлом і місцевих мешканців, і людей, які втратили домівки через війну.

Такі заходи забезпечать не лише робочі місця, а й створять перспективи розвитку регіонів, що, своєю чергою, залучить молодь і стимулюватиме її повернення до громад.

Учасники глибинних інтерв'ю підкреслили важливість **розроблення спеціалізованих соціальних програм для реінтеграції людей, що повертаються в Україну**. За їхніми словами, необхідно впроваджувати програми психологічної підтримки, які включають індивідуальні й групові консультації з психологами, курси соціальної інтеграції для покращення взаємодії цих людей із місцевими мешканцями.

Респонденти також наголосили на необхідності запровадження **програм матеріальної підтримки**. Ці програми можуть стати особливо актуальними для людей, які втратили роботу або засоби для існування під час вимушеного перебування за кордоном. Основними заходами таких програм можуть бути одноразова фінансова допомога для людей, що повертаються, субсидії на навчання, перекваліфікацію або відкриття власної справи. Утім, реалізація таких ініціатив вимагає не лише фінансових ресурсів, а й системного підходу до врахування індивідуальних потреб тих, хто повертається в громади.

Успішна реінтеграція людей, які повертаються в Україну, неможлива без забезпечення їх доступом до чіткої й **структурованої інформації про можливості, послуги і подальші дії**. Учасники інтерв'ю окреслили основні напрями, які слід враховувати для організації ефективної програми інформування. На вебсайтах ОМС має бути виділений спеціалізований розділ,

присвячений послугам для людей, які повертаються. У розділі повинна міститися інформація про соціальні, юридичні, медичні, освітні й інші доступні послуги, контакти організацій і установ, які надають ці послуги. Інформація має бути структурованою, легкою для розуміння. Варто використовувати різні формати подання: інфографіки, інтерактивні мапи, брошури, електронні посібники.

Для надання якісної консультаційної підтримки людям, які повертаються, необхідно створити **чіткі механізми взаємодії в межах ОМС**: призначити відповідального фахівця, запровадити алгоритм дій, забезпечити інформацію на ресурсах громади.

У ході глибинних інтерв'ю респонденти визначили **низку ключових бар'єрів, які ускладнюють надання послуг і забезпечення прав людей, які повертаються в Україну**:

- кадрове питання;
- відсутність цілісної державної програми або стратегії реінтеграції людей, які повертаються в Україну;
- недостатність ресурсів;
- нестача інформації про потреби людей, які повертаються.

Щодо **кадрових питань**: респонденти наголосили на потребі організувати навчання для працівників органів місцевого самоврядування й інших структур, які безпосередньо взаємодіють із людьми, що повертаються. Навчальні програми мають бути спрямовані на підвищення їхньої обізнаності щодо специфічних потреб цієї категорії громадян та розроблення ефективних алгоритмів надання послуг. Важлива також міжсекторальна співпраця (з громадськими організаціями, службами зайнятості, іншими організаціями та службами).

Відсутність цілісної державної програми або стратегії реінтеграції людей, які повертаються в Україну, створює суттєві труднощі для місцевих громад. Цей бар'єр впливає на ефективність надання послуг через невизначеність у підходах. Органи місцевого самоврядування працюють без чітких вказівок і стандартів щодо організації роботи з людьми, які повертаються. Ресурси обмежені, координації дій бракує.

Недостатність ресурсів включає як відсутність фінансування програм підтримки людей, що повертаються, так і прогалини в забезпеченні матеріально-технічної бази.

Всі учасники інтерв'ю зазначили, що наразі зв'язок із громадянами, які виїхали з України, підтримується в обмеженій формі.

Учасники інтерв'ю наголосили на тому, що успішна реінтеграція людей, які повертаються, значною мірою залежить від надання їм актуальної, всебічної та структурованої інформації. Важливим аспектом цього процесу є систематичне збирання, аналіз і акумулювання

інформації, що дозволить ефективно реагувати на потреби цієї категорії громадян і забезпечити їхню інтеграцію у громади.

За результатами інтерв'ю узагальнені **рекомендації респондентів щодо покращення роботи з людьми, які повертаються.**

- **Розроблення місцевих програм реінтеграції** (респонденти наголосили на тому, що важливо розробити місцеві програми реінтеграції, адаптовані до специфіки кожної громади; місцеві програми мають базуватися на загальнонаціональних стратегічних документах, що дозволить залучати ресурси на державному рівні).
- **Навчання фахівців** (учасники підкреслили необхідність навчання працівників ОМС і соціальних служб для підвищення їхньої обізнаності про потреби людей, які повертаються).
- **Створення інформаційної інфраструктури** (створення спеціальних розділів на офіційних сайтах громад, де буде розміщена інформація про доступні послуги, права й можливості для людей, які повертаються; налагодження комунікації між громадами та людьми, які планують повернутися, через соціальні мережі й інші інформаційні канали).
- **Запровадження механізмів моніторингу та зворотного зв'язку** (розроблення системи моніторингу ефективності заходів і послуг, що надаються людям, які повертаються, проведення регулярних опитувань серед тих, хто повертається, для виявлення їхніх потреб і вдосконалення роботи громад).
- **Розвиток міжсекторальної співпраці** (налагодження партнерства з місцевими, національними й міжнародними організаціями для забезпечення комплексної підтримки людей, які повертаються, використання грантових програм і міжнародної допомоги для реалізації проєктів реінтеграції).

3.3. Приклади практик громад щодо надання послуг людям, що повертаються в Україну

У ході проведення глибинних інтерв'ю було виявлено декілька успішних прикладів надання послуг, які сприяли ефективній реінтеграції людей, що повернулися в громади.

Представник **Тростянецької громади** зазначив, що для надання послуг людям, які повертаються (звернення находили від родин з дітьми й від дитячих будинків сімейного типу), використовують ті ж ресурси й інструменти, що і для внутрішньо переміщених осіб, ветеранів і соціально незахищених верств населення.

Зазвичай спочатку в громаді **ідентифікують потреби людини, що повертається**. Далі родинам забезпечують координацію доступу до **соціальної підтримки**. Комісія з відновлення житла склала перелік пошкоджених об'єктів і визначила потреби для їхнього ремонту, родинам повідомили координати фондів, які можуть надати додаткову допомогу. Так, зокрема, була

налагоджена співпраця з ГО «Центр Європейської інтеграції Слобожанщини». Що ж до психологічної підтримки, то практичний психолог проєкту «Зупинка:Я» ГО «ЦПД “Конфіденс”» допомагав родинам впоратися зі стресом і адаптуватися після повернення.

Освітня інтеграція: діти повернулися до шкіл і дитячих садків у громаді. Шкільна адміністрація і вчителі активно співпрацювали із соціальними службами для створення комфортного середовища для дітей.

Комунікація: відділ соціального захисту тримав постійний зв'язок з родинами. Громада активно співпрацювала з фондами й міжнародними організаціями для залучення додаткової допомоги.

Представник **Березнівської громади** розповів про кейс жінки, яка повернулася з Німеччини з трьома дітьми й тимчасово проживає у родичів у громаді. Жінка звернулася по допомогу для відновлення свого житла у рідному регіоні. В рамках **соціальної підтримки** їй допомогли підтвердити факт малозабезпеченості, подати заявку на отримання державної допомоги через платформу «Дія». Ефективним було направлення людини до **Центру життєстійкості**, де оцінили її потреби, надали гуманітарну допомогу, запропонували психологічну підтримку.

Представниця Березнівської громади зазначила, що Центри Життєстійкості активно надають послуги людям, які повертаються в Україну. За останні пів року Центр Життєстійкості в Березнівській громаді надав послуги не менше, ніж 100 особам, які звернулися до Центру самостійно або були направлені працівниками соціального департаменту.

4. ВИСНОВКИ: ВИЯВЛЕНІ СКЛАДНОЩІ Й МОЖЛИВОСТІ

Дослідження продемонструвало, що громади стикаються із необхідністю надавати послуги, пов'язані з реінтеграцією людей, які повертаються в Україну. Проблеми і складнощі, з якими вони стикаються, не унікальні для роботи з цією групою осіб, а скоріше відображають загальний стан і тенденції у системі правового захисту й надання соціальних послуг на місцевому рівні.

Громади прагнуть до вдосконалення своєї роботи з людьми, що повертаються в Україну, вони потребують орієнтирів, допомоги й координації в цій сфері.

Виявлені складнощі.

1. **Підтримка контакту і обмін інформацією.** Нерегулярність підтримки контактів та обміну інформацією з мешканцями громад, які виїхали за кордон, через доступні канали, недостатня поінформованість громад про специфічні потреби людей, які повертаються, про їхній профіль, впливають на розуміння загальної динаміки переміщення і подальшу роботу з цими людьми.
2. **Загальний, системний підхід до роботи з людьми, що повертаються в Україну.** Неструктурованість стратегічного підходу до реінтеграції на рівні держави призводить до невизначеності й нескоординованості у підходах і діяльності на місцевому рівні.
3. **Фінансові й кадрові обмеження.** Громади стикаються з браком ресурсів для реалізації програм соціального захисту і підтримки людей, що повертаються, зокрема. Бракує кваліфікованих кадрів, здатних надавати необхідні послуги.

Можливості.

1. **Розвиток інформаційних інструментів.** Для покращення доступу до інформації можуть бути використані офіційні вебсайти, соціальні мережі й гарячі лінії.
2. **Потенціал для розроблення локальних стратегій.** Громади готові розробляти місцеві програми реінтеграції на основі державної стратегії, адаптуючи її до власних потреб.
3. **Використання досвіду роботи з ВПО.** Багато громад застосовують напрацьовані механізми роботи з внутрішньо переміщеними особами для підтримки людей, які повертаються.
4. **Підтримка інноваційних підходів.** Успішні приклади, такі як взаємодія з Центрами Життестійкості або громадськими організаціями, можуть стати моделями для масштабування.

5. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВ І ПОСЛУГ ДЛЯ ЛЮДЕЙ, ЩО ПОВЕРТАЮТЬСЯ В УКРАЇНУ, НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

1. Розвиток інформаційної інфраструктури

Створити інформаційні платформи на національному й місцевому рівнях: інтерактивний онлайн-ресурс, де будуть зібрані всі послуги, програми та можливості для осіб, які повертаються, покликання на окремі розділи на вебсайтах громад із детальною інформацією про доступні послуги, контакти відповідних служб і рекомендації для людей, які повертаються. Проводити загальнонаціональні й регіональні інформаційні кампанії, які пояснюватимуть права, можливості та механізми підтримки цих людей.

2. Розроблення та впровадження державної стратегії реінтеграції

Розробити загальнонаціональну стратегію реінтеграції осіб, які повертаються, що стане основою для місцевих програм. Забезпечити відповідне нормативне регулювання, яке визначить роль і обов'язки громад, ОМС та інших організацій у підтримці цієї категорії населення.

3. Підготовка до повернення

Розробити єдині алгоритми консультування осіб, які планують повернутися.

Надавати інформацію про житлові програми й можливості тимчасового розселення, працевлаштування та перекваліфікацію, соціальні, медичні та освітні послуги, юридичну допомогу. Використовувати різні формати консультування: онлайн-сервіси, гарячі лінії, інформаційні сесії. Забезпечити громади інструментами для попереднього збору інформації про людей, які повертаються.

4. Навчання й підвищення кваліфікації фахівців

Організувати тренінги для працівників ОМС, соціальних служб, психологів та юристів, які працюють з людьми, що повертаються. Запровадити регулярне підвищення кваліфікації для фахівців, які займаються консультуванням і наданням послуг таким особам.

5. Посилення міжсекторальної співпраці

Покращувати партнерство з громадськими організаціями, які мають досвід роботи з внутрішньо переміщеними особами та людьми, що повертаються, а також з місцевим бізнесом. Використовувати грантові програми й підтримку міжнародних організацій для реалізації проєктів реінтеграції.

6. Моніторинг і оцінювання

Розробити систему моніторингу ефективності програм і послуг для людей, які повертаються. Проводити регулярні опитування й аналіз зворотного зв'язку для визначення пріоритетних потреб і вдосконалення заходів.

Реалізація цих рекомендацій дозволить створити цілісну систему підтримки осіб, які повертаються, забезпечить їм доступ до якісних послуг і сприятиме успішній інтеграції у громади. Скоординовані дії на державному та місцевому рівнях, підкріплені ресурсами та професійною підготовкою, стануть ключем до ефективної роботи з цією категорією населення.

Дослідження виконане ВГО «Асоціація малих міст України» за підтримки проекту Ради Європи «Полегшення доступу до прав людини й основних послуг для внутрішньо переміщених осіб та осіб, що повертаються в Україну», який імплементується в межах Плану дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». Погляди, викладені у дослідженні, належать розробникам і не можуть вважатися такими, що виражають офіційну позицію Ради Європи.